

RAWLS ȘI DREPTUL INTERNAȚIONAL: O EXAMINARE CRITICĂ

MIHAIL-VALENTIN CERNEA
Academia de Studii Economice din București

Abstract. Maybe John Rawls' most controversial work, *Law of Peoples* attempts to extend his framework for liberal justice from the domestic to the international level. While using the same theoretical devices from his famous work in justice as fairness, the original position and the veil of ignorance, Rawls is no longer preoccupied in this stage with the rights of the individual, but with the way well ordered peoples, liberal or otherwise, can interact and cooperate in a peaceful manner. The first part of the paper will go through the particular way in which Rawls broadens his liberal notion of justice for the international stage, while in the last part is dedicated to examining some of the objections that have been brought forth by his critics, focusing on Thomas Pogge and Allen Buchanan. The paper ends by concluding that the social ontology assumed by Rawls is not enough to properly assess the basic structure of justice at the international level.

Keywords: liberal justice; international law; fairness; rights.

1. INTRODUCERE

Importanța lui John Rawls în filosofia politică nu poate fi subestimată. O bună parte din statele liberale de astăzi funcționează pe bazele dreptății rawlsiene, iar relația dintre individ și stat a fost modificată pentru totdeauna în cultura occidentală odată cu apariția faimoasei sale cărți, *A Theory of Justice*.

Un aspect mai puțin discutat în literatura românească de specialitate al operei acestui mare gânditor este modul în care acesta încearcă să-și ducă viziunea despre societate în zona relațiilor internaționale, adică în zona relațiilor dintre state. Surprinzător pentru cei mai familiarizați cu dezideratele morale înalte specifice teoriei dreptății ca echitate aplicată la nivelul unei societăți de indivizi, ordinea internațională imaginată de Rawls nu are în vedere o noțiune globală de dreptate aplicabilă tuturor indivizilor de pe mapamond. Mai mult, drepturile individuale sunt lăsate în urmă de Rawls odată ce face această trecere la nivel internațional, noțiunea centrală a teoriei fiind poporul, ai cărui reprezentanți legitimi sunt puși sub vălul ignoranței în poziția originară. Astfel, dacă la nivel societal Rawls vizează o lume în care cetățeniilor liberi li se conferă drepturi într-un regim economic egalitarist, ambițiile lui Rawls sunt mult mai limitate odată cu translația către nivelul popoarelor – cooperare pașnică între popoare bine-ordonate, adică popoare care trăiesc într-o

ordine instituțională, previzibilă, dar nu neapărat liberală. Propunerea provocatoare a lui Rawls a stârnit multe critici, mai ales din partea cosmopolitanismului în relațiile internaționale, dar și din partea adepților dreptății globale, o parte din ele fiind explorate la finalul acestui text. Pentru început, o examinare a dreptului popoarelor este necesară.

2. O UTOPIE REALISTĂ: DREPTUL POPOARELOR

În *The Law of Peoples*, Rawls încearcă să extindă proiectul liberal de la nivelul „domestic” detaliat în *A Theory of Justice* la nivelul relațiilor internaționale. Avea să fie unul din cele mai controversate texte ale lui Rawls, criticat de autori precum Thomas Pogge sau Brian Barry pentru o aparentă incoerență între noțiunile de dreptate domestică și liberală, atentă la drepturile individuale, și de dreptate internațională, mult mai puțin ambițioasă etic și politic, menită să asigure doar un cadru previzibil de cooperare între popoarele lumii. Dacă în politica națională Rawls ne cere să reformăm instituții fundamentale pentru a asigura un acces echitabil la resurse tuturor membrilor societății, în politica națională Rawls ne recomandă doar să ne asigurăm că atrocitățile trecutului nu se vor mai repeta.

Înainte de a explora în detaliu ceea ce filosoful american numea o utopie realistă¹ a relațiilor între state, se cuvin trei precizări preliminare subliniate de autor și menite să explice diferența dintre modul în care abordează dreptatea în interiorul unei societăți și modul în care autorul abordează dreptatea globală.

În primul rând, avem de a face cu o extindere a construcției teoretice din *A Theory of Justice* pentru că și în acest caz Rawls recurge la strategia vălului ignoranței. În interiorul societății, indivizii sunt cei care sunt puși în poziția originară pentru a decide care este ordinea politică ideală în care aceștia și-ar putea să dori să trăiască. Odată ce principiile dreptății sunt adoptate la nivel național, argumentul poziției originare este invocat din nou de autor pentru decelarea principiilor necesare în politica internațională, în „societatea societăților politice”². De data această însă, interesul general al societății este vizat, popoarele înseși fiind subiect al vălului ignoranței. Anticipând puțin, o consecință evidentă a modelului argumentativ rawlsian la nivel internațional este că ordinea internațională ar trebui să permită existența și cooperarea cu popoare nonliberale, popoare ce au dezvoltat alte metode de a menține ordinea socială, nu neapărat sensibile la drepturile și bunăstarea indivizilor particulari.

În al doilea rând, punctul de pornire este dreptatea domestică – mai precis, dreptatea domestică este luată ca punct de pornire al întreprinderii lui Rawls. Acesta ia în considerare posibilitatea ca punctul de pornire să fie dreptatea globală, dar optează pentru prima variantă tocmai pentru că înțelegerea liberală a dreptului

¹ John Rawls, „The law of peoples”, *Critical Inquiry*, 20, 1/1993, p. 37.

² *Ibidem*, p. 39.

celuilalt de a fi diferit constituie un bun punct de pornire atunci când miza este cooperarea între popoare și nu obținerea vreunui tip de echitate globală.

În al treilea rând, Rawls trasează o distincție între dreptul popoarelor și dreptul națiunilor. Legea popoarelor, concepută ca o extindere a concepției liberale despre dreptate, este menită să furnizeze principiile după care prevederile dreptului internațional să fie stabilite sau evaluate. La fel ca în cazul teoriei dreptății, ea este menită să furnizeze principiile prin care ansamblul de legi și instituții specifice unei societăți să fie judecat.

Astfel, *Law of Peoples* constituie, pentru Rawls, o simplă extindere logică a principiilor liberale ale dreptății ca echitate aplicate la nivel domestic în *A Theory of Justice*. Totuși, când ceea ce intră în poziția originală sunt popoare și nu indivizi, iar modelul toleranței liberale este aplicat între popoare liberale și popoare nonliberale, bunăstarea individului ajunge pe un plan secund.

O asumție secundară care merită subliniată este scepticismul lui Rawls cu privire la viabilitatea unui stat global, „care ar fi ori o formă de despotism global, ori un imperiu fragil măcinat de războaie civile în care regiuni sau popoare se luptă pentru a-și obține autonomia politică”³. Tot ceea ce putem spera este o lume în care popoarele sunt încurajate să coopereze. În ciuda faptului că această presupuziție de fundal este revendicată de la Kant, este limpede că e o urmare logică a modului în care Rawls operează extinderea concepției sale despre dreptate în tărâmul relațiilor internaționale. Mai precis, în măsura în care popoarele iau locul indivizilor în centrul preocupării rawlsiene pentru dreptate internațională, atunci și popoarele se vor bucura de un drept la autodeterminare.

Într-adevăr, lista de principii consfințește statutul moral privilegiat al popoarelor în raport cu persoanele din care acestea sunt formate. Pentru mai multă claritate, redau aici lista de principii pe care Rawls o propune ca punct de pornire în construcția sa teoretică:

1. Popoarele (așa cum sunt organizate de guvernele lor) sunt libere și independente, iar libertatea și independența lor se cuvine a fi respectate de alte popoare.
2. Popoarele sunt egale și au dreptul de a participa în orice tipuri de înțelegeri.
3. Popoarele au dreptul de a se autoapăra, dar nu au dreptul să pornească războaie.
4. Popoarele au datoria de a urma o politică a nonintervenționismului.
5. Popoarele au datoria de a respecta tratatele și parteneriatele în care sunt implicate.
6. Popoarele trebuie să respecte anumite restricții în caz de război (asumat ca fiind unul de apărare).
7. Popoarele trebuie să respecte drepturile omului⁴.

³ *Ibidem*, p. 46.

⁴ *Ibidem*, p. 46.

Merită menționat că aceste principii ar afecta, în primul rând, relațiile între ceea ce numește Rawls „societăți liberale bine ordonate”⁵. Delinearea principiilor unui drept al popoarelor liberale este o necesitate logică pentru modul în care filosoful american își structurează extinderea cadrului teoretic formulat în *A Theory of Justice*. Mai precis, este vorba de două stagii. În primul stadiu, cel al teoriei ideale, Rawls operează doi pași – mai întâi trece de la definirea dreptății într-o societate liberală la definirea dreptății între societăți liberale. Al doilea pas, cel mai dificil, presupune stabilirea noțiunii de dreptate în relațiile dintre societățile liberale și cele nonliberale. Mai precis, setul de drepturi și obligații expus mai sus ar trebui să fie coerent și cu societăți în care dreptatea nu se stabilește prin mecanisme liberale. În acest punct, autorul trebuie să determine care ar trebui să fie caracteristicile unei astfel de societăți pentru a putea colabora și participa într-o ordine internațională alături de societățile liberale. În acest stadiu al teoriei ideale, trebuie determinat care este conceptul de dreptate care ar putea fi acceptat de către toate popoarele, nu doar cele liberale. Astfel, „scopul nostru este să extindem dreptul popoarelor către aceste societăți ierarhice bine ordonate și să arătăm că ele acceptă același drept al popoarelor ca societățile liberale”⁶.

Pentru a îndeplini acest deziderat, Rawls definește care sunt trăsăturile determinante pentru un popor organizat într-o societate bine-ordonată ierarhic. Pe scurt, acestea trebuie să fie societăți pacifiste, ce preferă să-și atingă țelurile prin diplomație, trebuie să dispună de o infrastructură instituțională care impune aceleași drepturi și obligații tuturor indivizilor de pe teritoriul său, bazate pe o viziune comun acceptată în cadrul acelei societăți cu privire la dreptate și, pe cale de consecință, vor asigura un set minimal de drepturi ale omului. Un exemplu este o teocrație care impune aceleași legi întregii societăți bazate pe preceptele morale ale religiei dominante din acea societate poate îndeplini aceste cerințe și poate interacționa și colabora cu societățile liberale. Aici nu este vorba de indivizi care interacționează, ci de grupuri mari de indivizi care interacționează prin intermediul reprezentanților lor legitimi.

Următorul pas, odată ce sunt stabilite premisele ideale în care popoare liberale și ceea ce Rawls numește popoare decente pot coopera, este caracterizarea modului în care drepturile omului pot fi respectate într-o comunitate internațională de societăți liberale și societăți ierarhice. Cum este ușor de anticipat, dificultatea cea mai mare se regăsește în modul în care se poate stabili la nivelul teoriei ideale garanția că drepturile omului sunt respectate de către popoarele decente. Soluția lui Rawls aici, ca și în cazul posibilității cooperării internaționale, este să scoată în evidență caracterul instituțional al unei societăți ierarhice și modul în care acesta asigură respectarea unor drepturi de bază. Autorul avertizează aici că nu putem spera la o concepție liberală despre drepturile omului, cu toate presuposițiile lor despre egalitatea cetățenilor, democrație și suveranitate împărțită. Această armătură

⁵ *Ibidem*, p. 47.

⁶ *Ibidem*, p. 50 (tr. n.).

conceptuală însă nu e singura care poate susține etic și politic un set minimal de drepturi fundamentale – orice sistem de drept care „asigură dreptul la viață și securitate, la proprietate personală, domnia legii și niște forme ale libertății de conștiință și asociere”⁷, chiar dacă nu leagă aceste drepturi de persoană (mișcare specifică tradiției liberale), poate funcționa. De aceea, popoarele decente pot figura în structura pe care dorește să o surprindă Rawls în dezvoltarea acestei teorii ideale. Având în vedere angajamentul comun pentru o ordine instituțională și obiectivă, popoarele liberale și cele decente pot coopera în pace într-o societate de societăți politice în care niște drepturi umane de bază sunt respectate. Reprezentații popoarelor lumii, aflați în poziția originală, ar avea, astfel, un răspuns la întrebarea legată de ordinea internațională potrivită pentru o lume pașnică, în care atrocitățile conflictelor violente ar dispărea.

3. PACEA NONIDEALĂ

Bineînțeles, nu trăim într-o lume ideală – de aceea, dreptul popoarelor trebuie să conțină și niște precizări menite să califice modul în care stări nonideale de fapt pot fi tratate de popoarele decente și cele liberale. Rawls spune că sunt două tipuri de probleme care pot genera dezordine internațională și conflict: statele-bandit și condițiile nefavorabile pentru formarea unei societăți bine ordonate.

Statele-bandit sunt acele state care nu vor să respecte dreptul popoarelor așa cum a fost stabilit în poziția internațională originală și care vor să se extindă cât mai mult, și care nu respectă nici măcar un set de bază de drepturi ale omului. Exemplele lui Rawls sunt Germania Nazistă, precum și imperiile europene construite în secolele precedente, adică state care au încercat în mod constant să-și extindă puterea și pentru care singurele soluții au fost cele de ordin militar. Dacă în cazul unui stat-bandit ca Germania Nazistă războiul de autoapărare a fost soluția necesară, în cazul Imperiului Habsburgic a fost nevoie doar de politici de descurajare care să asigure un echilibru regional de putere în așa fel încât războiul să fie descurajat. Mai precis, conflictul militar cu statele-bandit este interzis în dreptul rawlsian popoarelor, în afara cazurilor în care este vorba de apărarea popoarelor decente sau liberale. Orice alt context nu le permite popoarelor bine-ordonate să intre într-un conflict militar (a se vedea principiile 4–7 de mai sus).

În ciuda direcției nonintervenționiste a teoriei lui Rawls, acesta afirmă că un țel pe termen lung al societăților care acceptă dreptul popoarelor așa cum rezultă el din poziția originală internațională este, totuși, extinderea acestei infrastructuri morale și politice către toate popoarele lumii pentru a asigura o ordine mondială stabilă. Acest scop însă nu poate fi atins decât prin practici care respectă principiile discutate până acum. Pașii specifici de parcurs în vederea acestui scop nu pot fi

⁷ *Ibidem*, p. 58.

surprinși de teorie – aceasta este „o problemă ce ține de politica externă; aceste lucruri cer înțelepciune politică, iar succesul depinde și de un dram de noroc”⁸. Mai exact, nu este o problemă de filosofie politică cum putem face alte popoare să intre în jocul cooperării, ci este o problemă practică. Trăvialul filosofic este menit să cartografieze elementele structurale necesare a asigura o ordine pașnică și respectarea drepturilor umane de bază în societatea societăților.

Nu toate statele eșuate sunt state-bandit. Uneori, societățile pot fi împovărate de condiții externe nefavorabile în așa fel încât nu pot genera o ordine domestică instituțională – lipsa de resurse, lipsa tradițiilor culturale necesare, lipsa de educație pot genera o societate haotică care nici ea nu poate participa corespunzător la tipul de comunitate internațională implicată de dreptul popoarelor. Acestea sunt numite de către autor societăți împovărate. Cum teoria dreptății domestice a fost extinsă la nivel internațional fără tot bagajul liberal de principii, dreptatea distributivă – un principiu liberal-rawlsian prin excelență – nu poate fi resortul filosofic pe care s-ar putea construi o datorie morală care să oblige societățile mai dezvoltate, fie ele liberale sau ierarhice, să ajute societățile împovărate. Există însă un deziderat pragmatic care decurge, potrivit lui Rawls, din poziția originară internațională. Având în vedere că scopul demersului rawlsian este crearea premiselor ideale pentru o ordine mondială stabilă, atunci apare o datorie mai degrabă pragmatică de a ajuta orice alt popor să ajungă într-un punct în care să genereze o societate bine ordonată care rezultă din condițiile de posibilitate ale unei societăți a popoarelor. Ca și în cazul statelor-bandit, Rawls nu oferă indicații cu privire modul în care această datorie ar trebui să fie îndeplinită, ci o consideră o problemă de politică publică și de modul și contextul în care aceasta ar putea fi dezvoltată.

4. ESTE ORDINEA MONDIALĂ IMAGINATĂ DE RAWLS O UTOPIE?

În ce sens este societatea popoarelor o utopie realistă? În primul rând, este utopică pentru că ne oferă un ideal către care să tindem. Mai precis, caracterul utopic al dreptului popoarelor rezultă din natura ideală a dreptății teoretizate de Rawls. În al doilea rând, este realistă pentru că ordinea imaginată nu încalcă ceea ce autorul numește legile naturii umane, adică nu presupune crearea unui „om nou” – orice societăți bine ordonate ar trebui să fie capabile să își asume un angajament către dreptul popoarelor și să-l respecte, indiferent de tradițiile politice dominante în acele societăți. Brown observă că nu avem de-a face aici cu un compromis între realism și utopie decât dacă considerăm că acceptarea de către popoarele liberale și de către cele decente a pluralismului de doctrine politice stă în centrul utopiei rawlsiene⁹. În bună măsură, lipsa acestui compromis se datorează rolurilor diferite

⁸ *Ibidem*, p. 61.

⁹ Chris Brown, „The Construction of a ‘Realistic Utopia’: John Rawls and International Political theory”, *Review of International Studies*, 28, 1/2002.

pe care le au aceste două concepte în dezvoltarea teoretică a lui Rawls. Utopia se referă la țelul final al demersurilor din politica internațională, pe când realismul afectează condițiile de posibilitate ale utopiei.

Majoritatea criticilor atacă caracterul utopic al teoriei rawlsiene și mai puțin realismul propunerii, susținând că idealul lui Rawls nu e chiar un ideal. Momentul-cheie este acceptarea de către Rawls în poziția originară a popoarelor nonliberale. Astfel, pentru Thomas Pogge, dreptul popoarelor și teoria domestică a dreptății sunt pur și simplu incoerente¹⁰. Dacă la nivel domestic dreptatea este în primul rând despre indivizi, în arena internațională dreptatea individuală este estompată de necesitatea cooperării dintre popoarele liberale și cele decente. În societățile bine ordonate nonliberale, minoritățile tot pot fi excluse din viața politică, iar cetățenii care se opun puterii politice dominante pot fi abuzați fără ca intervenția comunității internaționale să fie permisibilă moral, atâta vreme cât abuzurile față de indivizi se petrec într-un cadru instituțional previzibil.

O primă problemă este alegerea conceptului de „popor” ca fiind noțiunea centrală pe care se construiește idealul de drept internațional rawlsian. Odată ce cooperarea pașnică dintre popoare devine idealul către care ar trebui să tindem, suntem predispuși să ignorăm modul în care figurează instituțiile globale în această ordine mondială. Pentru Buchanan¹¹, eșecul teoriei rawlsiene apare nu doar din cauza corolarului evident care reiese de aici, anume că dreptatea distributivă globală nu poate fi un deziderat al unei teorii morale de legii internaționale, ci și pentru că Rawls ignoră faptul că deja există structuri politice și economice globale, adică o ordine mondială care nu mai poate fi redusă la relațiile dintre diferitele popoare ale lumii. Astfel, teoria lui Rawls nu ia în considerare ordinea instituțională globală. La nivel internațional nu mai putem vorbi doar de reprezentanți a popoarelor care interacționează, dezbate sau decide, ci, încă după Primul Război Mondial, încep să fie relevanți și reprezentanții instituțiilor internaționale.

Mai mult, o presuposiție din spatele dreptului popoarelor este că statele sunt în mod fundamental omogene – pentru fiecare popor există și un stat asociat. În realitate, populații care trăiesc împreună pe teritoriul unui stat nu sunt angajate tot timpul aceluiași concept de dreptate, iar unele minorități reușesc să supraviețuiască doar cu sprijin internațional. Astfel, teoria lui Rawls nu poate să dea seama de situațiile în care pacea și cooperarea internaționale sunt afectate nu de relațiile între popoare, ci de relațiile fie dintre grupurile diferite care formează un popor rawlsian, dar și de modul în care instituțiile internaționale afectează ordinea globală contemporană.

¹⁰ Thomas W. Pogge, „The Incoherence Between Rawls’s Theories of Justice”, *Fordham L. Rev.*, 72, 2003.

¹¹ Allen Buchanan, „Rawls’s Law of Peoples: Rules for a Vanished Westphalian World”, *Ethics*, 110, 4/2000.

5. CONCLUZIE

Ontologia socială a dreptului popoarelor este deci prea săracă pentru a putea îndeplini rolul de utopie realistă. Odată pentru că ordinea internațională imaginată de Rawls nu este neapărat utopică, dar și pentru că rolul teoriei ideale de a ne oferi un țel spre care să construim politici publice nu poate fi îndeplinit deoarece abstractizarea folosită de Rawls nu reușește să dea seama de complexitatea, mai ales din ultimul secol, a modului în care este organizată ordinea globală. Ea nu se poate reduce la popoare și state în același fel în care Rawls reduce ordinea internă la relațiile dintre indivizi și instituții politice. Interacțiunea globală nu are loc doar între popoare, ci între diferite populații cu grade diferite de autonomie politică, state mai mult sau mai puțin legitime și organizații internaționale. O teorie ideală a dreptății în arena relațiilor dintre state trebuie să țină cont și de aceste aspecte pentru a putea furniza dezideratul moral către care ar trebui să tindem.